
Kanada po referendu, Kanada před referendem?

Lenka Rovná

Sama existence Kanady, nejrozlehlejší země světa s necelými 30 miliony obyvatel, člena všech významných mezinárodních struktur, včetně skupiny G 7, NATO a OSN, se chvěla v základech, když se 30. října 1995 na televizních obrazovkách postupně objevovaly výsledky referenda o možném odtržení Quebecu. Sloupce pro i proti se nebezpečně přibližovaly, občas se vyhoupl o stupínek výše jeden, aby ho po chvíli vystřídal druhý. Těsný výsledek 50,6 % pro federalismus a 49,4 % pro nezávislý Quebec sice oddálil oddělení frankofonní části Kanady od jejích anglofonních spoluobčanů, avšak indikoval, že problémy zažehnány nejsou.¹

Kanadská federace, jeden z nejstarších států světa, vznikla v roce 1867,² kdy se britské kolonie na severovýchod od hranic se Spojenými státy dohodly na sjednocení. Federace, jež se postupně rozrůstala o nové provincie směrem na západ, se v současné době dělí na deset provincií a dvě teritoria, jež dosahují na daleký sever, a představuje kombinaci územní a mnohonárodní federace.³ Za dva zakládající národy jsou považováni Francouzi a Angličané, kteří kolonizovali území Nového světa, odkud „vytěsňovali“ původní obyvatelé. Tyto národy nazývané první, jež přešly Beringovu úžinu v prehistorických dobách a osídlily celé území amerického kontinentu, postupně podlely invazi Evropanů, zahájenu Kryštofem Kolumbem.⁴

Existence trojvrstevnaté společnosti v Kanadě představuje neustálý zdroj napětí. Anglofonní Kanadáné podporovaní četnou multikulturní emigrací (16 % Kanadánů se narodilo mimo území Kanady) uznávají správní rozdělení Kanady na provincie. Frankofonní Kanadáné žijící převážně v Quebecu, kde tvoří více než 80 % obyvatelstva, požadují získání zvláštního statutu pro Quebec. Mnozí z nich sní o odtržení této provincie a o vytvoření samostatného státu na národnostním základě.⁵

Původní obyvatelé, jichž není více než 4 % a kteří částečně žijí v rezervacích, usilují již dlouho o uznání samosprávy těchto komunit, jež by vyjadřovala jejich rozdílné kulturní hodnoty.

Quebec

Ambice a přání Quebečanů i původních obyvatel zklamalo referendum k dohodě z Charlottentownu, uspořádané 26. října 1992.⁶ Tato dohoda slibovala Quebecu statut „distinct society“, odlišné společnosti, vyjadřující asymetričnost jejího postavení v Kanadě. Přitom námitky západních provincií mělo uspokojit zrušení již historické instituce Senátu, jehož členové jsou jmenováni, a původní obyvatelé měli získat samosprávu.

Referendum, které většina Kanadánů svými 54,4 % odmítla, neuspokojilo Quebec a rozdělilo frankofonní společnost. Zvláště poté, kdy se do čela provinční vlády dostali v roce 1994 představitelé Parti Québécois v čele s Jacquesem Parizeauem a s programem suverenity pro Quebec. Jeho spojencem se stal Lucien Bouchard, představitel federálního Bloc Québécois (hlavní opoziční strany), a tehdy pětadvacetiletý bývalý liberál Mario Dumont, jenž vytvořil novou umírněnější stranu Action Démocratique du Québec s podporou 6,5 %. Na profederální stranu se postavil vůdce quebeckých liberálů Daniel Johnson.⁷

Výsledek říjnového referenda v roce 1995,⁸ jež v podstatě poskytlo odpověď na otázku, zda Quebec zůstane součástí Kanady, a v němž quebeckým separatistům uniklo vítězství jen o vlásek, komentoval rozezlený Jacques Parizeau nepřilíš šťastně: „Peníze (velký byznys) a etnické hlasy rozhodly o naší porážce.“ Toto netaktické prohlášení napadající 10 % Quebecanů, imigrantů žijících v provincii Quebec, kteří nesdílejí tak silné frankofonní separatistické cítění, připravilo premiéra o křeslo.⁹ Neodcházel však jako poražený muž, pouze předával svou pochodeň dále. Muž, který ji převzal, není pro kanadskou ani světovou politiku nováčkem. Dne 29. ledna 1996 se novým premiérem Quebecu stal Lucien Bouchard, který si tak do své úspěšné kariéry politika zapsal další vítězství.

V jeho životopise najdeme post velvyslance v Paříži, poslance federálního Parlamentu a ministra životního prostředí v konzervativním kabinetu Briana Mulroneého. Po roztržce se zmíněným předsedou vlády odešel Bouchard do zadních lavic Parlamentu a založil separatistickou stranu Bloc Québécois. Ta ve federálních volbách v roce 1993 získala 54 křesel, a tím se stala hlavní opoziční stranou vítězných liberálů, v jejichž čele je další Quebecan Jean Chrétien. Není bez zajímavosti, že i další klíčové pozice ministrů financí a zahraničí zaujímají frankofonní Kanadané.¹⁰

Nová role premiéra však nebude nejlhčí. Quebecští separatisté nebyli zcela poraženi. Jsou sice znechuceni výsledky referenda, ale ve srovnání s referendem v roce 1980, jež se zabývalo možností samostatného Quebecu, si nyní vedli daleko lépe. Tehdy separatisté získali jen 40 % a federalisté 60 %. Dnes separatisty podporuje mnoho mladých lidí, protože atraktivita zachování celistvosti Kanady spojená s ekonomickými výhodami se bohužel stává již minulostí a ztrácí na své přitažlivosti s nevyřešenými ekonomickými problémy země.

Podle zákona však nemůže nový premiér svolat další referendum v období své současné vlády a legálním termínem pro vypsaní nových voleb je až rok 1999. Svolání předčasných voleb by mohlo potvrdit současnou Bouchardovu vládu a poskytnout mu mandát k dalším ústavním jednáním s federální vládou. I když si Kanadané po nervech drásajícím zážitku z podzimu 1995 slíbili odpočinout od ústavních jednání, nedovolí jim tak nadlouho zákon. Ústava, kterou z Velké Británie v roce 1982 přinesl nejznámější premiér Pierre Trudeau, má být podle zákona podrobena revizi po své patnáctileté platnosti, tedy v roce 1997. To může být další šance pro všechny tábory: quebecké separatisty, federalisty i původní obyvatele.

Nový quebecký premiér se však rozhodl řešit otázky momentálně urgentní, a to především postupné odbourávání provinčního dluhu, který v rámci Kanady patří k relativně nejvyšším (3,9 miliard kanadských dolarů). Celkovým deficitem 535 miliard dolarů patří Kanada k zemím s nejvyšším zadlužením na jednoho obyvatele.¹¹ Bouchard si tento úkol ztížil ještě tím, že odmítl zavést plánovanou prodejní daň, která by obohatila provinční pokladnu o 500 milionů dolarů. Snižování dluhu chce dosáhnout omezením rozpočtu. A začal u sebe; odmítl se nastěhovat do sídla v Quebec City, které byznysmeni zařídili pro jeho předchůdce, a ze své federální penze odevzdává své straně ročně 30 000 dolarů.¹²

Původní obyvatelé a samospráva

Původní obyvatelé Kanady, kteří tvoří se svými 1,2 miliony obyvatel 4 % občanů země, vzhledem k rozdílným hodnotovým systémům a k rozdílnému způsobu života opakovaně žádají o vytvoření samosprávy. Zklamala je odmítavá odpověď při celostátním referendu na podzim 1992. Snahy Quebecu o osamostatnění vyvolávají obavy především u kmene Krií, sídlícího v severních oblastech provincie. Mohawkové, usídlení okolo řeky svatého Vavřince, se se státní autoritou setkali již několikrát a zbraně přitom drželi v rukou obě strany.

Požadavky či problémy, které zaznívaly především na východním kanadském pobřeží, se vyhrtotily i na západě země. Dohoda, kterou se podařilo uzavřít s provinční vládou

Britské Kolumbie šesti tisícům příslušníků kmene Nisga, se může stát precedentem pro dalších 47 skupin původních obyvatel i pro celou Kanadu. Smlouva poskytuje kmeni Nisga v období několika následujících let 190 milionů dolarů, opravňuje je k vlastnictví 1 930 km² půdy, vyslovuje souhlas s jejich samosprávou i s místním daňovým systémem, poskytuje jim kontrolu nad užíváním půdy, nad zdravotními i sociálními službami, školami, policií a soudy. Vlastnictvím kmene se stávají rovněž lesy s těžebním průmyslem, ropné a nerostné suroviny, 26 % rybolovu lososů i ostatních druhů ryb. Poskytuje jim 21,5 milionu dolarů na nákup lodí, licenci a závodů na zpracování ryb. Nepůjde však o vytvoření státu ve státě. Příslušníci tohoto kmene zůstanou nadále občany Kanady a budou podléhat jejím zákonům, stejně tak místní zákonodárství musí být v souladu s federálním. Po uplynutí dvaceti let se však stanou daňovými poplatníky, což zatím v rezervaci nebylo aplikováno.¹³

Zmíněná dohoda mezi jedním z indiánských kmenů a vládou představuje velký pokrok pro původní obyvatele. Podobný dokument podepsaný mezi Kríy a vládou v roce 1975 jim poskytl 200 milionů kanadských dolarů a určitou kontrolu nad místními službami, nestali se však vlastníky půdy ani přírodního bohatství. Přitom jako nepopulární opatření by se mohlo zdát postupné zavádění daní mezi původními obyvateli, kteří této povinnosti v rezervacích nepodléhali. Avšak obchod je obchod, a dostanou-li nějaké nabídky, jistě je zváží. Za zmínku stojí, že dohoda byla podepsána vládou Britské Kolumbie vedenou Novou demokratickou stranou v čele s novým premiérem Glenem Clarkem.

Optimisticky naladěni původní obyvatelé však ochladli, když jejich náčelníci nebyli pozváni na zasedání premiérů provincií a federálního předsedy vlády do Ottawy v červnu 1996. Předseda Shromáždění prvních národů (Assembly of First Nations) Ovide Mercredi dokonce předstoupil s požadavkem suverenity, čímž značně posunul původní požadavek – samosprávu. Mercredi prohlásil: „*Historické vztahy, které jsme měli s federální vládou, byly přerušeny Chrétiem.*“¹⁴ A pokračoval, že konzervativní vláda Briana Mulroneho byla demokratičtější než Chrétiemovi liberálové, protože nechala o ústavních výhodách pro původní obyvatele hlasovat v referendu na podzim 1992, i když neúspěšně.

Ostatní Kanada

V průzkumech veřejného mínění, každoročně pořádaných již po dvacet let pro politický magazín Macleans, Kanadáné vyjadřovali největší míru pesimismu v historii. Podle dostupných informací dnes každý třetí Kanadán a každý druhý Quebečan věří, že se jeho země „nedožije“ roku 2000. Nevíra v lepší budoucnost je spojena se samou identitou Kanady. Přestože nestor kanadských hromadných sdělovacích prostředků Marshall McLuhan prohlásil, že Kanada je jedinou zemí, která umí žít bez vlastní identity, zdá se, že zde identita nechybí, ale naopak je jí příliš mnoho.¹⁵ Odpověď se liší podle toho, ve které části Kanady se tazatel pohybuje. Za esenci národní identity se považuje: „to share and to care“ (rozdělit se a starat se). Jestliže v quebeckém referendu v roce 1980, jež rozhodovalo o setrvání Quebecu v Kanadě, hlavním argumentem federalistů bylo, že Quebečané po oddělení ztratí takové sociální výhody, jako je nárok na starobní důchod a dávky v nezaměstnanosti, nyní tento argument používají spíše separatisté. Pokud si Quebečané přejí, aby jim zůstaly zachovány sociální jistoty, nemohou to prý očekávat od federální vlády, jež se snaží snížit vysoký dluh restrikcemi rozpočtu.

K udržení jednoty země navrhl federální kabinet Jeana Chrétienu bez konzultace s provinciemi uznat zvláštní statut Quebecu „distinct society“, uznat právo veta při rozhodování ústavních problémů provinciím Ontario a Quebec, dále východním přímořským provinciím jako celku a stejně tak západu. Tento návrh považovaly západní provincie a především Britská Kolumbie jako políček do tváře a rozpoutávání vlny západního separatismu. Atlantické provincie se svými 8 % populace byly zde postaveny naroveň 30 % obyvatel poměrně bohatého západu. Britská Kolumbie považovala celý dokument za projev historického ignoranství, jež nerespektuje dějinné odlišnosti přírijských provincií a samotného tichomořského pobřeží.¹⁶

Ralf Klein, premiér Alberty, považovaný za hrdinu v boji s deficitem, po svém nástupu do úřadu v prosinci 1992 vypracoval Deficit Elimination Act, v němž se jeho konzervativní vláda zavázala zbavit se dluhu do roku 1997. Cena, kterou za to musí tato provincie zaplatit, představuje zrušení několika tisíc úřednických míst ve státní správě, zavírání nemocnic, odbourávání sociálních programů, zvyšování školného atd. Přestože obyvatelé provincie Alberty uznávají nutnost snížení dluhu, na základě drastických opatření ve sféře zdravotnictví donutili svého premiéra, aby v listopadu 1995 zmínil škrty ve zdravotnickém rozpočtu.¹⁷

Nový premiér Britské Kolumbie za Novou demokratickou stranu Glen Clark odboural 2 000 míst ve státní správě, ale odmítl následovat své konzervativní kolegy – premiéra Alberty Ralfa Kleina a premiéra Ontaria Mikea Harrise – v „zeštíhlování“ rozpočtu do sféry zdravotnictví, vzdělání a dopravy. Provinční dluh, který se vyšplhal za vlády demokratů o 60 % výše, však patří k nejnižším v zemi. Ekonomika provincie patří k nejdynamičtějším v celé Kanadě rovněž díky velkým investicím a příspěvím imigrantů především z Číny a z Hongkongu. Premiér proto odmítá jako krátkozraké postihovat finančními škrty školy, nemocnice a cesty, protože do této provincie každoročně „proudí“ 80 000 nově přichozích.¹⁸

Konference premiérů

Před pravidelnou konferencí premiérů s ministerským předsedou Jeanem Chrétiem se hlavním sporným bodem stal především program setkání v Ottawě. Premiéři se chtěli vyhnout nepříliš populárním jednáním vedeným v letech 1990–1992, z nichž vzešly dokumenty známé jako dohody z Meech Lake a z Charlottentownu a slibující Quebecu zvláštní statut a původním obyvatelům samosprávu. Nejen obsah, ale především forma zmíněných dohod pobouřila kanadské občany. Premiéři, zamčení mnoho hodin pod „taktovkou“ tehdejšího předsedy vlády Briana Mulroneyho s vyloučením veřejnosti, připravovali dodatky k Ústavě.

Vzhledem k nutnosti věnovat se podle ustanovení Ústavy jejím případným úpravám nejpozději do dubna 1997, chtěl předseda vlády Jean Chrétiem zařadit jednání o její úpravě na schůzku premiérů. Narazil však na odpor. Zejména Lucien Bouchard nesouhlasil se zařazením tohoto bodu na pořad jednání z principiálních důvodů, ostatní premiéři nechtěli jednat za zavřenými dveřmi o osudu země. Roy Romanow, premiér Seskatchewanu za Nové demokraty, tvrdil, že litera zákona byla již naplněna, když se o případných dodatcích k Ústavě hovořilo v letech 1990–1992.¹⁹ Premiér Alberty Ralf Klein, stejně jako šéf vlády Britské Kolumbie Glen Clark prohlásili: „*Vůbec nemáme v úmyslu hovořit o Ústavě. Chceme hovořit o pracovních místech a o hospodářství.*“²⁰

Přípravná schůzka na setkání premiérů mezi Lucienem Bouchardem a Jeanem Chrétiem, dvěma frankofonními protivníky, separatistou a federalistou, se konala 7. června a oba souhlasili, že se otázka Ústavy nedostane na pořad jednání. Po schůzce Bouchard prohlásil, že jednání premiérů bude neseno v duchu Quebecu proti ostatní Kanadě. A obvinil předsedu federální vlády z prosazování „trudeauismu“, vize Kanady se silnou centrální vládou, což by vedlo k ještě větší izolaci Quebecu. Dále uvedl: „... *představa ostatních provincií o Kanadě je taková, že federální vláda je jakousi kvočnou, která bere zákonodárství provincií pod ochranná křídla Ústavy a ty nechtějí nic více. Ale my zjišťujeme, že chceme více... Z toho lze usoudit, že se zde setkávají dvě zcela rozdílná pojetí státu. My mluvíme o dvou rozdílných zemích.*“²¹

S blížící se schůzkou ministrů se „obrušovaly“ separatistické hrany. Dvacet starostů quebeckých hrabství Pontiak sousedících s Ontariem prohlásilo, že si nepřejí oddělení od Kanady, a tisíce Kanadánů přišlo oslavit toto rozhodnutí na manifestaci. Francouzský předseda vlády Alain Juppé při své návštěvě Kanady sice prohlásil, že Quebec najde podporu u Francie, ať se rozhodne jakkoli, ale raději neřekl, jaké volbě by dal přednost.

Podle výsledků posledního průzkumu veřejného mínění v Quebecu, provedeného pro

list *The Globe and Mail*, si 65,3 % Quebecanů přálo, aby Lucien Bouchard připravil pro provincii takové podmínky, aby mohla zůstat součástí Kanady.²² Bouchard ukázal dobrou vůli, když prohlásil, že se na počátku roku 1997 zúčastní mise premiérů do jihovýchodní Asie. Řekl, že nebude váhat, aby strávil čas vyjednáváním s ministry, s předsedou vlády či s celým federálním kabinetem, aby zajistil pracovní příležitosti pro Quebec.²³

Hlavními tématy schůzky premiérů s předsedou federální vlády v Ottawě ve dnech 21. a 22. června 1996 se skutečně staly ekonomické otázky, pokračoval přesun pravomocí od centra do provincií. S průběhem této schůzky byl velmi nespokojený hlavně představitel Britské Kolumbie Glen Clark, jenž se v únoru 1996 stal premiérem a znovuzvolen byl v provinčních volbách v květnu téhož roku. Ten si jako svůj hlavní úkol vytyčil projednat problematiku rybolovu na západním tichomořském pobřeží, avšak na program jednání se tento bod nedostal. Clark obvinil federální vládu z arogance a potvrdil skutečnost, že se Britská Kolumbie se svými specifiky a dynamikou rozvoje stává Quebecem západu.²⁴

Obávaným možným tématem k projednávání byla povinnost vyplývající ze Sekce 49 Ústavy požadující do patnácti let přezkoumat možnost přijetí dodatků. Tuto povinnost vlastně způsobil Quebec, protože se již v roce 1982 od Ústavy distancoval. Lucien Bouchard varoval, že pokud se někdo o tomto problému jen zmíní, musí on okamžitě opustit jednací sál. Pokud by totiž setrval, uznal by právoplatnost Ústavy v jejím současném znění, a tím by znemožnil případné odtržení Quebecu.

Premiér Seskatchewanu Romanow, jak již předem upozornil, požádal, aby byla jednání z Meech Lake a z Charlottentownu považována za splnění Sekce 49 Ústavy. V tu chvíli se Bouchard rychle přesunul na toaletu. Ještě než si stačil umýt ruce, zastihl ho zde premiér Manitoby Gary Filmon, jenž přišel již po skončeném jednání o doplňku k Ústavě. Celé „představení“ nezabralo tedy více než 30 sekund. Chrétien, stejně jako ostatní premiéři si oddechli. Ovšem pomalu zareagoval Ralf Klein, který měl obdobný plán jako Bouchard, avšak jinou motivaci – chtěl manifestovat svůj protest proti projednávání tak důležitého tématu za zavřenými dveřmi. Jeho kolegové ho pak museli celé odpoledne přesvědčovat, že povinnost byla splněna. Je paradoxní, že o tématu bylo popsáno mnoho papíru a že politici i veřejnost strávili prodiskutováním všech variant mnoho hodin, zatímco samotné projednávání nezabralo ani celou minutu.

Rovněž federální ministr pro mezivládní otázky Stéphane Dion potvrdil, že se již nemusejí do dubna 1997 uskutečnit žádná jednání o Ústavě. Nebylo by však správné považovat celou věc za vyřešenou. V příštích měsících chce federální vláda pracovat na přípravě a prosazení statutu „distinct society“ a práva veta pro Quebec.²⁵

Do jednání prvních mužů a jedné první ženy Kanady zdálky zaznívaly zvuky bubnů, zklamaní představitelů původních obyvatel vyloučení z jednání vyjadřovali svůj protest. Náčelník Shromáždění prvních národů s péřovou členkou právník Ovide Mercdredi potvrdil, že došel k názoru, že původní obyvatelé potřebují ke svému plnému rozvoji suverenitu ve styly Quebecu.²⁶

* * *

Mnohovrstevnatá společnost Kanady, složená ze dvou hlavních národů hovořících anglicky a francouzsky, se značně členitým etnikem původních obyvatel, s neustále proudícím přílivem imigrantů představuje dynamický celek s mnoha nadějemi a očekáváními, ale i s pesimismem a zklamáními. Velmi volná federace však zatím úspěšně odolává dezintegračním tendencím vedeným především ze strany Quebecu. Tendence chápat Kanadu jako federaci založenou na územním principu je konfrontována s frankofonním pojetím s národnostním principem. Zde se opět setkávají dvě různá pojetí úlohy státu:

1) anglosaské, pro nějž je stát uskupením svobodných občanů, kteří na ochranu svých zájmů „trpí“ existenci státu;

2) kontinentální, tj. francouzské, které stát považuje za téměř posvátnou instituci s úkolem své občany ochraňovat a tuto úlohu chtějí Quebecané delegovat na svůj stát.

Ekonomická prosperita Kanady zabraňovala Quebečanům vydat se do nejistých vod samostatnosti. Nyní splácení ohromného dluhu, jenž „spolyká“ čtvrtinu národního důchodu, „osekává“ výhody sociálního státu. Dobře se potom poslouchají sliby separatistů, že jim rozumněji řízené a federálního přítěžku zbavené quebecké hospodářství může navrátit sociální jistoty. Chtějí však vytvořit izolovaný frankofonní ostrov téměř v srdci Severní Ameriky? Poslední vývoj ukazuje na určitou smířlivost jak premiéra Luciena Boucharda, tak i Quebečanů.

Separatistické tendence Quebecu a úzkostlivá pozornost ottawské federální vlády rozmýchlávají podobné nálady i u dalších provincií, především u Britské Kolumbie. Ta obviňuje federální vládu, že svým zahleděním do Quebecu ztrácí pojem o zbytku Kanady. Rovněž původní obyvatelé zvyšují svůj požadavek samosprávy. Politická zkušenost federálního předsedy vlády, racionalita dalších premiérů při zachování „nejlepší země k žití“, jak byla Kanada oceněna UNESCO, ale především hlas samotných Kanadčanů však mohou být jiskřičkou naděje v moři kanadského pesimismu, který se odráží v průzkumech veřejného mínění.

¹ Viz Kymlicka, W.: Federalismus a multikulturalismus v Kanadě. *Mezinárodní politika*, 7/1995, s. 15–18. Viz též Rovná, L.: Oddělí se Quebec? *Rozpadne se Kanada? Mezinárodní politika*, 7/1995, s. 22–24.

² Viz Douglas, R., Jones, F. R., Smith, D. B.: *Origins, Canadian History to Confederation*. Toronto 1992.

³ Viz Fox, P. W., White, G.: *Politics: Canada*. Toronto 1991.

⁴ Viz Brown, C.: *History of Canada*. Toronto 1996.

⁵ Viz Richler, M.: *Oh Canada, Oh Quebec, Requiem for a Divided Country*. Penguin Books, Canada 1992.

⁶ Viz Bercuson, D. J., Cooper, B.: *Deconfederation, Canada Without Quebec*. Toronto 1991.

⁷ Viz *The Economist*, 2. září 1995, s. 41.

⁸ Viz *The Choice, Referendum Special*. *Macleans*, 30. října 1995.

⁹ Viz *The Economist*, 4. října 1995, s. 53.

¹⁰ Viz *The Economist*, 27. ledna 1996, s. 42.

¹¹ Viz Rovná, L.: cit. stať, s. 22.

¹² Viz *The Economist*, 27. ledna 1996, s. 42–43.

¹³ Viz *The Economist*, 24. února 1996, s. 46.

¹⁴ *The Globe and Mail*, 20. června 1996, s. A4.

¹⁵ Viz *Macleans*, 25. prosince 1995 – 1. ledna 1996, s. 16.

¹⁶ Viz *The Economist*, 23. prosince 1995 – 5. ledna 1996, s. 51.

¹⁷ Viz Kopvillem, P.: *Unemployed, Without a Safety Net*. *Macleans*, 25. prosince 1995 – 1. ledna 1996, s. 20–22.

¹⁸ Viz *The Economist*, 27. dubna 1996, s. 53–54.

¹⁹ Viz *The Economist*, 15. června 1996, s. 44.

²⁰ Séguin, R.: *Bouchard Bemoans Isolation*. *The Globe and Mail*, 13. června 1996, s. A4.

²¹ Tamtéž.

²² Viz Mackie, R.: *Quebeckers Favour Canada, Poll Finds*. *The Globe and Mail*, 20. června 1996, s. A5.

²³ Viz Séguin, R.: *Bouchard May Join Team Canada*. *The Globe and Mail*, 20. června 1996, s. A4.

²⁴ Viz Clark, Chrétien Trade Attacks Over Fishery. *The Globe and Mail*, 22. června 1996, s. A4.

²⁵ Viz *Bouchard Walks Out, Klein Hesitates*. *The Globe and Mail*, 22. června 1996, s. A5.

²⁶ Viz tamtéž.